

UDC: 003.628: 81'22:003.031

ТЕКСТИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕМБЛЕМАТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Олександр Солецький

Кандидат філологічних наук, докторант,
Кафедра української літератури,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: soletskij12@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета. Статтю присвячено дослідженню емблематичних типів сигніфікації у творчості Г. Сковороди, їх джерел та можливих варіантів запозичень. Метою цієї статті є виявлення, порівняння та інтерпретація емблематичних форм та схем з європейських збірок 16–18 століття і текстів Григорія Сковороди. **Дослідницька методика.** У дослідженні використано системний підхід із застосуванням культурно-історичного та генетичного методів. Автор опирається на наукову методику семіотики та структуралізму, використовує літературознавчу герменевтику. Це зумовлено специфікою дослідження, його об'єктом та предметом. На основі генетичного відстеження модифікацій символічних смислопредставлень у європейській літературі та культурі 16-18 століть, огляду емблематичних збірок висновуються семіотичні та структурні аналогії у текстах Г. Сковороди. **Результати.** У статті оглянуто історію досліджень «емблематичного» стилю Г. Сковороди, відзначено перших і найвпливовіших дослідників, чії досягнення стали підставою для виокремлення актуальності визначеної проблеми. На основі порівняння малюнків із діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира», окремих символів і емблематичних шаблонів з інших творів та європейських емблематичних збірок встановлено, що більшість емблематичних конструкцій Г. Сковороди запозичено, насамперед, з амстердамського видання «„Symbola et emblemata selecta”», окремі є модифікованими варіантами з книг А. Альціато, Д. де ля Фея, Г. Енгельграве, Д. де Сааведри Фахардо, які відновлено з пам'яті, або зі збільшених картин-репродукцій. У статті наголошується, що Г. Сковорода вільно інтерпретує емблематичні зразки, підлаштовуючи символічні схеми під власний смисловий виклад, творчо модифікує іконічно-конвенційні шаблони та вносить їх у нові контексти. Знакові візуально-образні «універсалії» Сковорода семантично координує за допомогою біблійного тексту, часто переплітає різноджерельні зображальні та вербальні контексти. **Наукова новизна.** У статті узагальнюються досягнення дослідників різних періодів, що вивчали вплив емблематики на творчість Г. Сковороди, а також зацентровано на своєрідності емблематичного стилю самовираження українського філософа. **Практичне значення.** Стаття може бути використана для подальшого вивчення присутності традицій європейської емблематичної літератури в українській культурі 16–18 століть, зокрема творчості Г. Сковороди. Наукові результати дослідження можуть лягти в основу написання курсових та дипломних робіт.

Ключові слова: емблематичні збірки, емблема, символ, сигніфікація, модифікація.

THE TEXTS OF HRYHORIY SKOVORODA IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN EMBLEMATIC TRADITION

Oleksandr Soletskiy

Ph.D. in Philology, Doctoral student,
Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: soletskij12@ukr.net

ABSTRACT

Aim. Emblematic types of signification, their sources and possible variants of adoption in the works by Hryhorii Skovoroda have been studied in the paper. The aim of the article is to identify, to compare and to interpret the emblematic forms and patterns in the 16th-18th century European collections and the texts by Hryhorii Skovoroda. **Methods.** In the article there has been applied the systems approach alongside with the cultural-historical and genetic methods. The author bases himself upon the methodology of semiotics and structuralism and employs the tenets of literary hermeneutics. This is due to the special nature of the study, its object and subject of inquiry. Semiotic and structural similarities in the texts by Hryhorii Skovoroda have been concluded by virtue of genetic tracking of symbolic meaning production modifications in the 16th-18th century European literature and culture and the emblematic collections review. **Results.** The history of Hryhorii Skovoroda's «emblematic» style studies has been observed in the paper. The early and the most influential scholars, whose achievements have become the basis for singling out certain urgency of the aforementioned issue, have been listed. The pictures' comparison from the dialogue «Razgovor, nazyivaemyiy Alfavit, ili Bukvar Mira», particular symbols and emblematic patterns culled from other works and from the European emblematic collections are the foundation on which we have determined that the majority of Skovoroda's emblematic constructions were borrowed from the Amsterdam edition *Symbola et emblemata selecta* in the first place. Some of these loans are modified variants from the books by Andrea Alciato, Daniel de la Feuille, Henricus Engelgrave, Diego de Saavedra Fajardo, that were reconstructed from memory or from the enlarged painting replicas. It is emphasized that Hryhorii Skovoroda has freely construed the emblematic patterns, adjusting symbolic schemes under his own semantic statement. He has creatively modified iconic-conventional patterns and introduced them into new contexts. Hryhorii Skovoroda semantically manages significant visual-graphic «universals» through the agency of biblical text, frequently intertwining various figurative and verbal contexts. **Scientific novelty.** In the article the accomplishments of scholars of different periods, who studied the influence of emblematics on Hryhorii Skovoroda's works, have been generalized. The originality of the Ukrainian philosopher's emblematic style self-expression has also been emphasized. **The practical significance.** The article can be used to further study the presence of the European emblematic literature traditions in the 16th-18th century Ukrainian culture and in the works by Hryhorii Skovoroda in particular. The scientific results of the study may lay the basis for writing term and qualification papers.

Key words: emblematic collections, emblem, symbol, signification, modification.

Упродовж тривалого часу дослідники творчості Г. Сковороди не зважали на вагомість у його світоглядному та стильовому самовираженні емблематичних сигніфікацій, а видання творів за редакціями Д. Багалія [18] і В. Бонч-Бруєвича [19], двотомника 1961 року [20] з'явилися без малюнків українського філософа, більшість з яких були точними копіями з амстердамського збірника «*Symbola et emblemata selecta*» [23].

Дмитро Чижевський був першим серед дослідників, хто звернув увагу на малюнки в рукописах і зацентрував велику залежність Григорія Савича від емблематичного та символічного способів смисловираження. «Просто незрозуміло, як від уваги дослідників Сковороди заховалися ті місця його творів, де він переводить розмову на образи, символи деяких понять та дає їх опис короткими словами. Ці символи висловлюють найулюбленіші етичні думки Сковороди, та тільки вони понаводжувані в деякому, трохи випадковому порядку <...> Це незрозуміла помилка дослідників Сковороди, що цих малюнків ані видано, ані описано» [3, с. 85]. У своїх працях «Про деякі джерела символіки Гр. Сковороди» [1], «*Hieroglyphica, emblemata, symbola*», «*Symbola et emblemata*» [3, с. 71–85, 85–114], «Емблематична поезія» [2, с. 326–379] та частково в інших він детально розглядає своєрідність символічного мислення письменника, специфіку його емблематичного філософського стилю. Учений був одним з перших, хто обґрунтовано ствердив стильовий, світоглядний, епістемологічний та мистецький синкретизм творчості Г. Сковороди, відзначивши велику залежність

його філософських ідеологем від художньо-образної виразовості. Український славіст розглядає ці явища насамперед у проекції джерел, походжень та запозичень. На його думку, стиль Сковороди почасти сформований філософією античності (платонізмом), символікою «поганського богослів'я», патристикою і екзегезою Святого Письма, середньовічною містикою, текстом Біблії. Усі ці відлуння він розглядає як предтечу для формування символізму Г.Сковороди. Особливу цінність мають відстеження Д.Чижевського історії видань європейських емблематичних збірок та теоретичних трактатів про символіку і їхнє «актуалізування» у творчості українського митця [3, с. 92–114].

На материкових теренах України емблематичну сигніфікацію Г. Сковороди у офіційному науковому світі довго ігнорували, тож лише у 1969 році у праці Ю. Лоциця «Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г.С.Сковороди» [10] з'явилося перше популяризаторське окреслення проблеми, а справжнє піднесення у вивченні цієї теми розпочинається з 1990 року. Так, Ю.Шевельов розглядав емблематику та символіку Г.Сковороди як вияви його перманентного потягу до стильового експериментаторства та «гри словами» [16]. Роланд Піч інтерпретує сквородинський образ Нарциса у контексті дослідження міфів епохи німецького Романтизму [12]. Опираючись на основні положення праці Фрідріха Крейцера «Символіка і міфологія стародавніх народів, особливо греків» [12, с. 162], Р. Піч розглядає центральну міфологічну візуалізацію та коментарі до неї у трактаті Сковороди на тлі західноєвропейської традиції. Цікаві трактування окремих емблем діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира» формулює Вілен Горський у студії «До питання про джерела символізму Григорія Сковороди» [8]. Окремо варто відзначити дослідження О. Межевікіної та Т. Шевчук, що розглядають емблематику Сковороди в контексті європейських емблематичних збірок 16–18 століть, їхніх провідних шаблонів та символічних представлень [11; 15], а О. Шикиринська вдається до порівняльного зіставлення емблематичних інтеракцій у творчості Д. Беньяна і Г. Сковороди [17, с. 139–164]. Окремі художні аспекти і семіотичні моделі функціонування емблематичних форм у творчості Григорія Савича розглядає Л. Софронова у праці «Три світи Григорія Сковороди» [22]. Спробу узагальнення досліджень емблематики Г. Сковороди, провітлення його текстів у фоні європейських емблематичних книг та теоретичних трактатів, висновування онтології українського філософа з емблематичної традиції робить Л. Ушкалов у студії «*Symbola et emblemata selecta*» у творчості Григорія Сковороди» [25]. Водночас, цілу низку цікавих спостережень віднаходимо у працях, присвячених символіці Г. Сковороди, більшість з яких підштовхують до узагальнення – символи українського філософа знаходять свою семантичну конкретизацію у емблематичних структурах.

Відзначені дослідження переконливо стверджують вагомість європейської емблематичної традиції у світоглядному та стильовому самовираженні Г. Сковороди. До книжних джерел, які використовував Сковорода у своїх творах, насамперед відносять амстердамський збірник «*Symbola et emblemata selecta*», копії малюнків з якого розміщені у діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира», а численні символи «порозсипувані» по усіх

текстах, що обгрунтовано довели Д. Чижевський та В. Ушкалов. Проте ще Дмитро Чижевський наголошував, що «в амстердамських „Символах та емблемах” ми не знайдемо цілого ряду емблем і символів Сковороди, напр., згаданого вище бобра з підписом: „тільки б не загубити серця”. Але цю емблему ми знаходимо в розповсюдженому в ті часи збірнику емблем Альціата» [3, с. 97]. Тетяна Шевчук, порівнюючи коментарі до емблеми, на якій зображено кермований купідонами корабель, у Сковороди [21, с. 691] і 654-ту в амстердамському збірнику, помічає, що в українського філософа є згадки про гавань і місто на великій горі, тоді як у книзі «*Symbola et emblemata selecta*» їх немає. Проте ці обриси є на малюнку у збірнику Даніеля де ля Фея «*Devises et emblemes anciennes et modernes*» [6, с.48]. Тож Сковорода, на думку Т. Шевчук, був знайомий саме з цією книгою [15, с. 80.].

Загальновідомо, що емблематичні збірники активно перевидавалися впродовж кількох століть у різних містах Європи, мали спільні джерела і часто були текстовими та піктографічними модифікаціями попередників, свідчення чого віднаходимо в бібліографічному огляді Джона Ландвера [9]. Так, широковідомий в Україні амстердамський збірник «*Symbola et emblemata selecta*» з церковнослов'янськими мотто видавався тричі. Перевидання не завжди зберігали ідентичність до першоджерела, частими були малюнкові та текстові корекції, окрім того їх якість, формат та стиль залежав від типографічних можливостей конкретної друкарні. Порівняння, що проводились колективною групою учених факультету мистецтв Університету Утрехта та Науково-дослідного інституту культури і історії Університету Утрехта в межах проекту «*Emblem Project Utrecht*», нідерландських (1691, 1692, 1693, 1697, 1712) та німецьких (1693, 1697, 1702, 1704) видань збірника Даніеля де ля Фея виразно демонструють такі відмінності і у малюнковому, і у текстовому варіантах [7]. Тож цілком можливо, що Григорій Савич бачив і читав різні видання та перевидавання, зокрема, під час мандрів Європою, вільно карбуючи в пам'яті певні шаблонні символічні схеми та вкладаючи в них свої інтерпретаційні відтінки. Тому у питанні відстеження джерел емблематизму Г.Сковороди варто орієнтуватися на розлогий опис Д.Чижевського [3, с. 97–100] та Л. Ушкалова [25, с. 166] відповідних видань, що були в українських громадських та приватних бібліотеках 18 століття і могли потрапити в поле зору українського письменника.

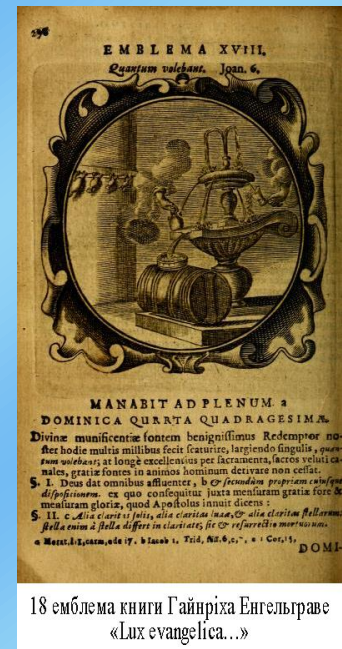
Попри пильну увагу Г. Сковороди до рафінування текстів та авторів, яких варто читати і перечитувати «насамперед» [21, с. 1331], у своїх творах та листах він відкрито не згадує навіть назв емблематичних збірників, тим паче прізвищ їх упорядників, що виглядає трохи дивно, адже улюблених ним авторів, як і книги, завжди виокремлює як цінні пізнавальні джерела. Свого часу В. Ерн доречно відзначив, що Сковорода «ніколи не робив посилань на прочитані книги» [5, с. 60], проте реєстр згадуваних ним авторів та книг доволі вагомий [24, с. 142–150].

Загальновідомо, що у діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира» Г. Сковорода інтерпретує окремі емблеми амстердамського збірника «*Symbola et emblemata selecta*», і можливо, на думку Т. Шевчук, із

збірника Даниеля де ля Фея «Devises et emblemes anciennes et modernes». Варто зважити й на те, що в колекції малюнків цього діалогу зустрічаємо один, що стоїть одноосібно, зображаючи фонтан, який наповнює різнооб'ємні чаші, з підписом «Не равное всѣмъ равенство» [21, с. 669]. Емблеми зі схожим зображенням немає у амстердамському збірнику, як і у книзі Даниеля де ля Фея.

До малюнку як вербальне уточнення Сковорода додає: «Бог багатому подобен Фонтану, наповняющому различные сосуды по их вмѣстности» [21, с. 669]. Леонід Ушкалов припускає, що ця конструкція «явно навіяна емблематикою, тобто якоюсь картиною на зразок 18-ої емблеми (Quantum volebant – Ів.6: 11) у книзі Гайнріха Енгельграве „Lux evangelica...”, де чудо нагодування Христом п'яти тисяч людей змальоване у вигляді фонтану й розташованих довкола нього посудин» [25, с. 178]. Цілком очевидно, що вона була саме «навіяна», або відновлена з пам'яті, адже попри схожість до 18 емблеми із книги Гайнріха Енгельграве [4, с. 296], вони не ідентичні та мають явні зображальні відмінності, різні підписи – у Г. Енгельграве «Manabit ad plenum a dominica quinta quadragesima», хоча й презентують спільну метафоричну основу означення та ілюстрування Бога як фонтана.

Таким чином, на основі висновків дослідників утверджується переконання, що малюнки Сковороди в діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира» скопійовані або змодифіковані принаймні з трьох різних емблематичних книг. Проте окремі відмінності та текстуральні коментарі до малюнків спонукають до припущення, що Сковорода міг опиратися і використовувати не лише книжні варіанти емблем (про які, як відзначалось, він ніколи не згадує), а виокремленні картинні репродукції, що були збільшеними копіями емблематичних зображень, які прикрашали зали багатьох культурно-освітніх закладів та світлиці маєтків українських шляхтичів, де бував автор і на чому акцентував у окремих творах.

Про популярність емблематичних сюжетів, як зауважує Д. Чижевський, свідчить і те, що «дослідники народного мистецтва вказують, до речі, що амстердамський збірник відбився й на народному українському мистецтві (кахлі!), та вплив його помітний і на російському мистецтві. І згадка Сковороди про малюнки, що він їх бачив у Харкові, ще раз підтверджує існування такого впливу» [3, с. 100]. Мабуть, не випадково розділ свого діалогу «НѢСКОЛЬКО СИМВОЛОВ, сирѣчь Гадательных, или Таинственных, Образов, из Языческой Богословїи» Сковорода розпочинає з сюжетної деталі (яких, загалом, небагато у його прозі) – Григорій запрошує гостей із саду до своєї світлиці, що густо обставлена новими картинами. Ці картини і є тими копіями емблематичних зображень, що стають об'єктами інтерпретацій та мисленневих розгортань для

протагоністів діалогу. Окрім того, про емблематичні малюнки як інтелектуальні декоративні елементи прикрашування стін згадує Сковорода і в 29 байці «Старуха и горщечник» своєї збірки: «Довелось мнѣ в Харьковѣ между премудрыми ЕМБЛЕМАТАМИ на Стѣнѣ Залы видѣть слѣдующій: Написан схожій на Черепаху Гад с долговатым Хвостом. Средѣ Черепа сіяет болшая Золотая Звѣзда, украшая оной. Посему Он у Римлян назывался STELLIO, а Звѣзда STELLA. Но под ним толк подписан слѣдующій: „SUB LUCE LUES”. Сирѣчь: Под сіяніем Язва» [21, с. 175]. Цей малюнок, за спостереженнями Д. Чижевського [3, с. 97] і Л. Ушкалова [25, с. 178], – модифікація 48-ої емблеми зі збірки Дієго де Сааведри Фахардо «Idea de un principe politico christiano...» [13]. Проте у італійському виданні 1640–42 року [13, с. 322], як і у пізнішому – 1655 року (Антверпен) [14, с. 345] зображення, про яке веде мову Г. Сковорода, має виразні відмінності. Насамперед, зірки розташовані впродовж усього тулуба ящура, їх тринадцять, немає великої зірки біля черепа, проте підпис, такий ж. Зображення ящура з цим підписом зустрічаємо і в амстердамському виданні «Symbola et emblemata selecta», але без деталей, на яких акцентує український автор. Таким чином, окремі емблематичні сюжети Г. Сковорода міг запозичувати з копій-репродукцій, або ж відновлював з пам'яті.

Усі 15 емблематичних малюнків вказаного розділу діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира», за винятком кількох незначних деталей, є точними копіями з видання «Symbola et emblemata selecta» [23]. Перші п'ять вплетено у текст у порядковій послідовності розташування їх у збірнику – 302, 332, 351, 422, 718, далі знову повернення до початку і нове «коло» – 203, 310, 493, 748, а наостанок маємо 534, 654, 721, 744, 741, 625. Особливістю амстердамського видання було те, що воно зберігало голандськомовні чи латиномовні варіанти назв (inscriptio) до малюнків, а коротенькі підписи-девизи (subscriptio) було додатково перекладено церковнослов'янською. Емблематичні конструкції подавались у формі каталогічного зібрання. Вони не мали додаткових смислових уточнень, були самостійними одиницями, а не пропедевтичними візуально-вербальними презентаціями до розлогіх текстуральних розділів, як це було у книзі А. Альціато та багатьох його послідовників. Їхня структурно-семіотична композиція організована як ребус, що потребував розкодування.

У своєму тексті Сковорода не згадує назв емблем з амстердамського збірника, а інтерпретаційні «процесії» розпочинаються одразу з огляду малюнків:

АѦАН[АСІЙ]. А протолкуйте мнѣ, что се за пирог... что ли...
 ЛОНГ[ИН]. Гдѣ тебѣ пирог? Конечно, севодня мало ты ѣл.
 Се раковина, или черепашка, или Устрица.
 Откушай ее. Она говорит самое премудрѣйшее:
 «Ищи себе внутрь себе»

[21, с. 685].

Сконцентровані у назві першоджерела ідейні сентенції стають координаторами для інтерпретаційних поглиблень та розмислових узагальнень. Церковнослов'янські варіанти девізів Сковорода теж модифікує під книжноукраїн-

ський мовний тип, проте їхнє відтворення не дослівне, а вільне, і очевидно скоректоване тими різномовними дублюваннями, що додавались до емблем, насамперед, латиною. Це помічає і О. Межевікіна: «На відміну від зображень, девізи з „Емблем та символів” майже ніколи не відтворюються в тексті Сковороди дослівно, а передають смисл, ніби записи по пам'яті або ж як переклади з інших мов, використаних у цій книзі» [11, с. 6]. Поряд з цим, свої розмірковування Григорій Савич доповнює цитатами з Святого Письма, що коригують смислові акценти у потрібну авторові проекцію аналізу ейдосів «сродності» та «самопізнання». Загалом, ця частина діалогу Сковороди структурою та методикою смислопрезентації близька до тієї моделі, яка зринула у книзі А. Альціато і була підхоплена європейською традицією, у якій емблеми розташовувались на початку розділу і ставали об'єктом для розлогіх коментувань та текстуальних розмислів. У Сковороди маємо сикретичне з'єднання традицій книжної емблематики та жанру філософського діалогу, емблематичні малюнки стають важливим елементом смислового констатування. Зрештою, елінська філософія, якою захоплювався Григорій Савич, була тим праджерелом (прапосередником), у якому виразно проглядаються емблематичні схеми смислоконструювання, адже візуалізація та унаочнення розмислових сентенцій була доволі популярною, достатньо згадати Платонову «печеру», його міркування про природу «номінацій».

На думку багатьох дослідників, з європейських емблематичних збірок Сковорода запозичив численну кількість символів та семіотичних схем. «Переглянувши амстердамський збірник, – підкреслює Д. Чижевський, – ми знайдемо там мало не всі головніші символи, що зустрічаються в Сковороди» [3, с. 93], а Л. Ушкалов переконаний, що «деякі тексти Сковороди буквально зіткані з образів, які є в цій книзі („Symbola et emblemata selecta”. – *O.C.*)» [25, с. 170]. До подібних висновків схиляються і О. Межевікіна, О. Софронова, Т. Шевчук. Емблематичні збірники презентували особливо яскраві та інтелектуально вишукані різнокультурні сигніфікати, себто рафінували та відображали іконічно-конвенційні семіотичні схеми з різних контекстів. Своєю появою вони підкреслили вагомість емблематичного типу смислоконцентрування, що існував здавна. Для їхнього розкодування обов'язковим було знання та розуміння контекстів походження, первинних значень. Сковорода, помічаючи та запозичуючи з емблематичних збірок конкретні символи та емблеми, піддає їх контекстуальному переакцентуванню, а частіше – змішуванню. Він часто використовує в одній схемі знаки та текстуальні коментарі з різних контекстів, а емблематичну сигніфікацію розглядає як давню традицію єгипетського, єврейського та еллінського «богослів'я», про що детальніше в окремій розвідці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чижевський Д. Про деякі джерела символіки Гр. Сковороди / Д. Чижевський // Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. Науковий збірник / [під заг. ред. д-ра Василя Сімовича]. – Прага, 1934. – Т. II. – С. 405–423.
2. Чижевський Д. Український літературний барок : нариси ; [підгот. тексту та мовна ред. Л. Ушкалова; вступ. ст. О. Мишанича] / Дмитро Чижевський. – Харків : Акта, 2003. – 460 с.

3. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди : [підгот. тексту та мовна ред. Л. Ушкалова] / Дмитро Чижевський. – Харків : Акта, 2003. – 432 с.
4. Engelgrave Henricus. Lux evangelica sub velum sacrorum emblematum recondita in anni dominicas, selecta historia & morali doctrina varie adumbrata. – Coloniae, Prostant apud I. à Meurs, 1655. – 926 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/details/luxevangelic-sub02enge>
5. Эрн В. Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение / В. Ф. Эрн. – Москва : Путь, 1912. – 343 с.
6. Feuille Daniel de la. Devises et emblemes anciennes et modernes...– Amsterdam, 1691. – 51 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: emblems.let.uu.nl/f1691663.html#folio_beeld048
7. Feuille Daniel de la. The Emblem Project Utrecht. Devises et emblemes (1691). Introduction. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://emblems.let.uu.nl/f1691_introduction.html.
8. Горський В. До питання про джерела символізму Григорія Сковороди / В. Горський // Сковорода Григорій : образ мислителя : Зб. наук. праць. – Київ, 1997. – С. 157–164.
9. Landwehr John. Emblem and fable books printed in the low countries 1542–1813. – Utrecht : NES Publishers, 1988. – 444 p.
10. Лощиць Ю. Мудрець та Сфінкс. Малюнки-символи у творах Г. С. Сковороди / Юрій Лощиць // Наука і суспільство. – 1969. – № 6. – С. 17–20.
11. Межевікіна О. Особливості використання емблематичних образів у текстах Григорія Сковороди. Актеон / О. С. Межевікіна // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Теорія та історія культури. – 2009. – Т. 88. – С. 4–8.
12. Піч Р. Сковородинівський міф про Наркіса в світлі романтичної концепції міфотворчості / Р. Піч // Сучасність. – 1995. – Ч. 10. – С. 162–167.
13. Saavedra Fajardo Diego de. Idea de un principe politico christiano : rapresentada en cien empresas by Saavedra Fajardo Diego de. – En Monaco, 1640; En Milan, 1642. – 784 p. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://archive.org/details/ideadeunprincipe42saav>
14. Saavedra Fajardo Diego de. Idea de un principe politico christiano, representada en cien empresas : dedicada al principe de las Españas nuestro señor by Saavedra Fajardo Diego de. – Amberes : Jeronoymo y Juan Bapt. Verdussen, 1655. – 826 p., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://archive.org/details/ideadeunprincipe55saav>
15. Шевчук Т. С. Емблематичні збірки XVII – XVIII ст. в художній рецепції Г. Сковороди / Т. С. Шевчук // Слово і Час. – 2010. – № 7. – С. 71–84.
16. Shevelov G. Y. Prolegomena to studies of Skovoroda's language and style // In and around Kiev. Twenty-two studies and essays in Eastern Slavic and Polish linguistics and philology / G. Y. Shevelov. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1991. – P. 251–297.
17. Шикиринська О. Інтермедіальна парадигма філософської прози Д. Беньяна і Г. Сковороди : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.05 / Ольга Борисівна Шикиринська. – Ізмаїл, 2016. – 208 с.
18. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багаеем. Юбилейное издание (1794–1894 г.). – Харьков, 1894. – СХХХІ, 352 с.
19. Собр. соч. Г. С. Сковороды. С биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примечаниями В. Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. I. – XV, 544 с.
20. Сковорода Г. Твори : у 2 т. – Київ, 1961.
21. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / [за ред. проф. Л. Ушкалова]. – Харків ; Едмонтон-Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
22. Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды / Л. А. Софронова. – Москва : Индрик, 2002. – 464 с.
23. Тесинг Я. Символы и Эмблемата / Я. Тесинг, И. Копиевский. – Амстердам: Типография Генриха Ветстейна, 1705. – 306 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/symbolaetemplema.pdf>.

24. Ушкалов Л. Кого з новочасних авторів читав Сковорода? / Л. Ушкалов // Переяславські Сковородинівські студії. – 2013. – Вип. 2. – С. 142–150.
25. Ушкалов Л. «Symbola et emblemata selecta» у творчості Григорія Сковороди // Україна і Європа: нариси з історії літератури та філософії / Леонід Ушкалов. – Харків : Майдан, 2016. – С. 165–182.

REFERENCES

1. Chyzhevskiy, D. (1934), “On certain sources of Skovoroda’s symbolism” [“Pro deiaki dzherela symboliky Hr. Skovorody”], *Pratsi Ukrainiskoho vysokoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova u Prazi*, Vol. II, pp. 405-423. (in Ukrainian).
2. Chyzhevskiy, D. (2003), *The Ukrainian literary baroque: essays* [Ukrainskyi literaturnyi barok: narysy], Akta, Kharkiv, 460 p. (in Ukrainian).
3. Chyzhevskiy, D. (2003), *The philosophy of H.S. Skovoroda* [Filosofia H.S. Skovorody], Akta, Kharkiv, 432 p. (in Ukrainian).
4. Engelgrave, H. (1655), *Lux evangelica sub velum sacrorum emblematum recondita in anni dominicas, selecta historia & morali doctrina varie adumbrata, Coloniae, Prostant apud I. à Meurs*, 926 p., available at: <https://archive.org/details/luxevangelicsub02enge> (in Latin).
5. Ern, V.F. (1912), *Hryhorii Savych Skovoroda. His life and teachings* [Grigoriy Savvich Skovoroda. Zhyzn i ucheniye], Put, Moscow, 343 p. (in Russian).
6. Feuille, D. de la. (1691), *Devises et emblemes anciennes et modernes...*, Amsterdam, 51 p. available at: emblems.let.uu.nl/f1691663.html#folio_beeld048 (in French).
7. Feuille, D. de la (1691), “The Emblem Project Utrecht. Devises et emblemes (1691). Introduction”, available at: http://emblems.let.uu.nl/f1691_introduction.html (in English).
8. Horskyi, V. (1997), “On the issue of Hryhorii Skovoroda’s symbolism origin”, *Skovoroda Hryhorii: the image of the thinker: collected research works* [“Do pytannia pro dzherela symbolizmu Hryhoriiia Skovorody”], *Skovoroda Hryhorii: obraz myslytelia: Zbirnyk naukovykh prats*, Kyiv, pp. 157-164. (in Ukrainian).
9. Landwehr, J. (1988), *Emblem and fable books printed in the low countries 1542-1813*, HES Publishers, Utrecht, 444 p. (in English).
10. Loshyts, Yu. (1969), “A sage and a sphinx. Pictures-symbols in the works by H.S. Skovoroda” [“Mudrets ta Sfinks. Malyunky-symvoly u tvorah H.S. Skovorody”], *Nauka i suspilstvo*, No. 6, pp.17-20. (in Ukrainian).
11. Mezhevikina, O.S. (2009), “The peculiarities of emblematic images employment in the texts by Hryhorii Skovoroda. Akteon” [“Osoblyvosti vykorystannia emblematychnykh obraziv u tekstah Hryhoriiia Skovorody. Akteon”], *Naukovi zapysky NaUKMA. Ser. Teoriia ta istoriia kultury*, Vol. 88, pp. 4-8. (in Ukrainian).
12. Pich, R. (1995), “Skovoroda’s myth about Narkis in the light of Romantic concept of mythmaking” [“Skovorodynivkyi mif pro Narkisa u svitli romantychnoi kontseptsii mifotvorchosti”], *Suchasnist*, No. 10, pp. 162-167. (in Ukrainian).
13. Saavedra Fajardo, D. de. (1640, 1642), *Idea de un principe politico christiano: rapresentada en cien empresas*, En Monaco, En Milan, 784 p., available at: <https://archive.org/details/ideadeunprincipe42saav> (in Spanish).
14. Saavedra Fajardo, D. de. (1655), *Idea de un principe politico christiano, representada en cien empresas : dedicada al principe de las Españas nuestro señor by Saavedra Fajardo Diego de, Jeronoymo y Juan Bapt. Verdussen*, Amberes, 826 p., available at: <https://archive.org/details/ideadeunprincipe55saav> (in Spanish).

15. Shevchuk, T.S. (2010), "The 17th-18th century emblematic collections in the artistic reception of Hr. Skovoroda" ["Emblematychni zbirky 16-17 stolit u hudozhnii retseptsii Hr. Skovorody"], *Slovo i Chas*, No. 7, pp. 71-84. (in Ukrainian).
16. Shevelov, G.Y. (1991), "Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style", *In and around Kiev. Twenty-two studies and Essays in Eastern Slavic and Polish linguistics and philology*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, pp. 251-297. (in English).
17. Shikirinska, O. (2016), *Intermediate paradigm in D. Bunyan and G. Skovoroda philosophical prose: dissertation Ph.D.* [Intermedialna paradyhma filosofskoi prozy D. Beniana i Hr. Skovorody: dis. ... kand. filol. nauk], Berdyansk State Pedagogical University, 208 p. (in Ukrainian).
18. Skovoroda, H.S. (1894), *H.S. Skovoroda's works, collected and edited by prof. D.I. Bahaliy. Anniversary edition (1794-1894)* [Sochinyeniya Grigoriya Savvicha Skovorody, sobrannyye i ryedaktirovannyye prof. D.I. Bagalyeyem. Yubilyeynoye izdaniye (1794-1894)], Kharkov, CXXXI, 352 p. (in Russian).
19. Skovoroda, H.S. (1912), *H.S. Skovoroda's works. With biography of H.S. Skovoroda M.I. Kovalinskoho, with notes and comments by V. Bonch-Bruievich. Vol. 1* [Sobraniye sochinyeny G.S. Skovorody. S biografiyey G.S. Skovorody M.I. Kovalinskogo, s zamyetkami i primyechaniyami V. Bonch-Bruyevicha. T. I], St. Petersburg, XV, 544 p. (in Russian).
20. Skovoroda, H. (1961), *The works in 2 vols.* [Tvory u 2-kh tomakh], Kyiv. (in Ukrainian).
21. Skovoroda, H. (2011), *The academic complete works* [Povna akademichna zbirka tvoriv]. Ed. by prof. L. Ushkalov, Maidan; CIUS, Kharkiv, Edmonton, Toronto, 1400 p. (in Ukrainian).
22. Sofronova, L.A. (2002), *Three worlds of Hryhorii Skovoroda* [Tri mira Grigoriya Skovorody], Indrik, Moscow, 464 p. (in Russian).
23. Tesing, Ya. and Kopyevsky, I. (1705), *Symbols and Emblemata* [Simvoly i Emblyemata] Henry Wetsten Press, Amsterdam, 306 p., available at: <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/symbolaetemblema.pdf> (in Russian).
24. Ushkalov, L. (2013), "What modern authors did Skovoroda read?" ["Koho z novochasnyh avtoriv chytav Skovoroda?"], *Pereiaslavski Skovorodynivski studii*, Issue 2, pp. 142-150. (in Ukrainian).
25. Ushkalov, L. (2016), "Symbola et emblemata selecta" in the artistic career of Hryhorii Skovoroda", *Ukraine and Europe: studies in the history of literature and philosophy* ["Symbola et emblemata selecta" u tvorchosti Hryhoriia Skovorody], *Ukraina i Evropa: narysy z istorii literatury ta filosofii*, Maidan, Kharkiv, pp. 165-182. (in Ukrainian).

